

## KELİMЕ-i TEVHİD

zinin dengesini bozan aşırı boşluk oluşturmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi Hırka-i Saâdet Dairesi'nin kapısı üstündeki Sultan III. Ahmed'in celî sülüs kitâbesi buna örnektir. Bu sebeple Mustafa Râkım'dan itibaren kelime-i tevhide "Allah hû" ekenerek ortadaki boşluğun doldurulması ve istifin yayvan bir beğenin şekline getirilmesi, ardından bunun da tezînatla dikdörtgene tamamlanması yoluyla bir çözüm bulunduğu görülmektedir. Muhtelif celî sülüs üstatları tarafından yazılmış fevkâlâde örnekleri olmakla beraber bu istif Sâmi Efendi'nin kalemine kemale ermiştir. Mustafa Râkım anlayışının bir başka mahsulü olarak görülen ve yine kelime-i tevhid ibaresini taşıyan, "Lâ ilâhe illallah hüve rabbî ve rabbü'l-âlemîn Muhammedün nebiyyi sallâlahü aleyhi ve sellem" levhası da Mustafa Râkım'ın şâheser istiflerindendir. Aynı istifin çok büyük ebâti olan bir numunesi de Sultan II. Mahmud imzasıyla Ayasofya Camii'nde hâlâ asılıdır. Osmanlı hattatlarında celî sülüsle yazılmış bir başka kelime-i tevhid ibaresi, "Fa'lem ennehû lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah"tır. Bunun da en büyük ve güzel örneği Kazasker Mustafa İzzet Efendi hattıyla Bursa Uluçamii'ndedir.

Kelime-i tevhidin sadece "الله الا انت" şeklindeki birinci kısmı yazıldığında, laf-

Aziz Efendi'nin  
celî ta'lik hattıyla  
zerendûd  
kelime-i tevhid  
levhası  
(Ümmü Kenan  
Dergâhi)



za-i celâlin yukarı alınarak elîf - lâm gibi dikine uzantılı harflerin üstüne oturtulması yazıya ayrı bir güzellik ve mâna derinliği kazandırmaktadır. Bu istifin hangi hattatla başladığı bilinmemekle beraber Kâmil Akdik'in billür üstüne oyulmuş böyle bir yazısı Kahire'de Prens Mehmed Ali Türbesi'nde mevcuttur.

Kelime-i tevhid tuğra şeklinde de çektilmiştir. Bunların içinde en dikkate değer örnek 1984'te Medine'de yıkılan Kuba Mescidi'nin kitâbesinde yer almaktaydı. Hz. Peygamber'in ashâbiyla birlikte inşa etmiş oldukları bu mescid XIX. asırda II. Mahmud tarafından yenilendiğinde, Osmanlı âbide kitâbelerinin üstüne binayı yaptırın padişahın tuğrasının konulması bir gelenek olduğu halde II. Mahmud Resûl-i Ekrem'e hürmeten mermer kitâbenin üzerinde beyzî bir sahaya celî sülüs hatla satır halinde "lâ ilâhe illallah" ve tuğra şeklinde "Muhammedü'r-Resûlullah" ibaresini hakkettirmiştir, kendi tuğrasını da alışılmışın dışında kitâbenin altına koymuştur. Kelime-i tevhid yazımında ta'lik hattı harekesizliği dolayısıyla pek tercih edilmemiştir; fakat nâdir de olsa güzel örnekleri vardır. Celî divânî hattıyla yazılması ise ancak zamanımızda denenmiştir.

Dinî-tasavvûfî Türk edebiyatında da önemli bir yerî olan, müstakîl risâle ve şîirler yanında değişik beyit ve misralarda yer almış olan üç dilde yazılmış kelime-i tevhid manzumelerinin tanınmış hattatlar eliyle yazılmış örnekleri burada söz konusu edilmeye değer eserlerdendir.

### BİBLİYOGRAFYA :

Müstakîmzâde, *Tuhfe*, s. 187; Melek Celâl, *Reisü'l-hattâtîn Kâmil Akdik*, İstanbul 1938, s. 45; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982, IV. 66; a.mlf., Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler, İstanbul 2002, s. 222-223; a.mlf., "Kuba Mescidi Kitabesi", KAM, sy. 4 (1996), s. 66-70; *İslâm Kültür Mirâsında Hat San'atu* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, IV. 93, 119, 130; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 256, 264; Muhittin Serin, *Hattat Aziz Efendi*, İstanbul 1988, s. 115; a.mlf., *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul 1999, s. 159; *Bir Yazı Sevdalısı* Emin Barın, İstanbul 2002, s. 33.

M. UĞUR DERMAN

## KELİMETULLAH

(bk. KELİMЕ).

## KELİMULLAH

(كليم الله)

Allah'ın konuştuğu kişi anlamında  
Hz. Mûsâ için kullanılan tabir  
(bk. MÛSÂ).

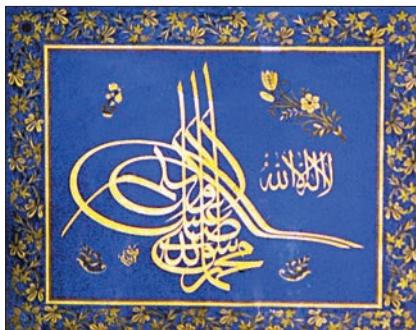
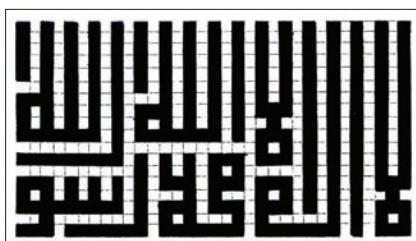
## KELİMULLAH-1 CİHÂNÂBÂDÎ

(كليم الله جهانآبادی)

Şâh Kelimullah b. Nûrullah  
b. Ahmed Siddiki Cihânâbâdî  
(ö. 1142/1729)

Çiştîyye tarikatına mensup  
sûfi ve âlim.

Altunizâde Camii'nde bulunan tuğra şeklindeki zerendûd kelime-i tevhid ile, kûfi hatla tertip edilmiş bir başka levha (Muhittin Serin fotoğraf koleksiyonu)



1060'ta (1650) Şâhçihanâbâd'da doğdu. Aslen Hucendli olan ataları inşaat ustalığı ile tanınmışlardır. Dedesi ve babası, Delhi'nin Lâl Kale ve Cuma Camii'nin yapımında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Caminin duvarlarını süsleyen esmâ-i hüsna ve âyetler babası Nûrullah tarafından yazılmıştır. Kelimullah ilk eğitimini, aralarında Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin amcası Ebû'r-Rîzâ Muhammed'in de bulunduğu hocalardan aldı. Daha sonra hac için Mekke'ye giderek uzun süre orada kaldı. Mekke'de Yahyâ b. Mahmûd el-Gucerâtî vasıtasyyla önce Çiştîyye, ardından Mîr Muhterem ve Şeyh Muhammed Gîyâs'ın aracılığı ile Nakşibendîye ve Kâdiyyîye tarikatlarına intisap etti (Abdülhây el-Hasenî, VI, 240-241). Delhi'ye döndükten sonra Lâl Kale ile Cuma Camii arasında Hanımpazarı denilen mevkide bulunan bir camiye yerleşti. Burada kurduğu medresede öğrencilerine dinî ilimler okutmaya başladı. Mirza Ahter Gürgânî, Evrengzîb'in Kelimullah için aynı yerde bir hankah yaptırdığını kaydeder (*Tezkire-i Evliyâ-i Hind*, II, 272). Yine Gürgânî'ye göre Bâbûlü Hükümdarı I. Bahâdir Şâh kırk yaşında iken onun öğrencisi olmuştur. Halkın bağışlarıyla uzlette yaşamayı tercih eden Kelimullah'ın Ferruhsîyer'in yardım teklifini kabul etmediği belirtilir.

Vefatında kendi hankahının hazırlınesine defnedilen Kelîmullah'ın ölüm tarihi kaynaklarda 1727-1730 arasında verilmekteyse de 1729 tarihi genel kabul görmüştür. Hayatının son yılları Hindistan'da Bâbürlü hâkimiyetinin zayıfladığı bir dönemde rastlar. Kelîmullah müslümanların birliğini korumak için yoğun gayret göstermiştir. 1857'de Hint ayaklanmasından sonra Delhi'ye hâkim olan İngilizler hankahının bulunduğu bölgeyi tamamen yıkımlarsa da mezarına dokunmamışlardır. Yıllarca terkedilmiş halde kalan mezar birkaç defa onarılmış ve türbe haline getirilmiştir. Günümüzde Kelîmullah'ın ölüm yıl dönümlerinde binlerce kişinin katılımıyla törenler yapılmaktadır.

Mûridlerine yöneticilerden uzak durmayı öğütleyen Kelîmullah'ın kendisi hoşlanmakla birlikte semâyi tavsiye etmediği, seriattan ayrıldığına inandığı süfleri şiddetle eleştirdiği mektuplarından anlaşılmaktadır. Çiştîyye tarikatına ilk şeyhlerin prensipleri doğrultusunda çekidüzen verip bâtnî eğilimlerin gelişmesini engellemiştir. Pencap, Dekken, Serhad ve Utar Pradeş'te Çiştî hankahlarının çoğalması onun halifelerinin gayretiyle olmuştur. Kelîmullah, İmam Rabbâni'nin aksine kalplerinin işındırılabilcegi düşüncesiyle mensuplarını gayri müslimlerle ilişkî kurmaya teşvik etmiş, kendisi de halkla iyi geçinmiştir. Fıkıçilarla mutasavvıflar arasındaki geleneksel soğukluğu gidermeye yönelik girişimlerde bulunmuş ve vahdet-i vücûd hakkında tartışımayı da hoş karşılamamıştır. En tanınmış talebesi başhalifesî olan Nizâmeddin Evrengâbâdü'dür.

Eserleri. Çoğu Farsça yirmiden fazla kitap telif ettiği kaydedilen Kelîmullah'ın başlıca eserleri şunlardır: 1. *Sevâ'ü's-sabil*. Tasavvufî meselelere dair Arapça bir eserdir (Delhi 1343/1925). 2. *İrsâdât-ı Kellîmî*. Nizâmeddin Evrengâbâdü'ye yazdığı mektuplardan ibarettir (Delhi 1346/1927). 3. *Keşkü'l*. Çeşitli tasavvufî meseleler hakkındadır (Delhi, ts.). 4. *Murâkka'*. Çiştî tarikatının evrâdına dair olup *Keşkü'l-e zeyl* mahiyetindedir (Urduda tercümesiyle birlikte, Delhi, ts.). 5. *Mektûbât*. Mûridlerine yazdığı 132 mektubu ihtiva eder (Delhi, ts.). 6. *Tilke 'aşere kâmi-le*. İtikâfta iken hallettiğine inandığı on tasavvufî mesele hakkındadır (Delhi, ts.). 7. *Mâ lâ bûdde fi't-taşavvuf*. Tasavvuf gayesine dairdir (Delhi, ts.). 8. *Kirânü'l-Kur'ân*. Tek ciltlik bir tefsirdir (Mîrat 1290).

Kelîmullah'ın astrolojiye dair *Teşrifü'l-eflâk* adlı kitabı Delhi Nezîriye Kütüphanesi'nde, İbn Sinâ'nın *el-Kânûn*'una yazdığı hâshiye Râmpûr Rızâ Kütpâhanesi'ndedir. *Kitâbü'r-Red 'ale's-Şî'a* ile (*Risâle-i Redd-i Revâfîz*) yine tasavvufa dair *Tesnîm* adlı eserler de ona nisbet edilmektedir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Gulâm Server Lâhûrî, *Hazînetü'l-aşfiyâ*, Leknev 1914, I, 494-495; Necmeddin, *Menâkıbü'l-mâhübûbin*, Râmpûr 1289/1872, s. 45-46; M. Hüseyin Muradâbâdî, *Envârû'l-ârifîn*, Bareilly 1290/1873, s. 429-430; GÜL M. Ahmedpûrî, *Tekmîle-i Sîyerü'l-evliyâ*, Delhi 1312/1894, s. 79-85; Raham Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1894, s. 172; Mirza Ahter Gûrgâni, *Menâkıbü Feridi*, Delhi 1314/1896, s. 34; a.mlf., *Tezkire-i Evliyâ-i Hind*, Lahore 1954, II, 271-272; *Mektûbât-ı Kelîmî*, Delhi 1315/1897; Beşirüddin Ahmed, *Vâki'ât-ı Dârû'l-hükûmet-î Dihlî*, Agra 1909, III, 116-117; Âzâd-ı Bilgrâmî, *Me'âşîrû'l-kirâm*, Haydarâbâd 1910, I, 42; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-havâtîr*, VI, 240-241; Seyyid Ahmed Veliyüllâhi, *Yâdigâr-ı Dihlî*, Delhi, ts., s. 43; K. A. Nizâmi, *Târîh-i Meşâyiħ-i Çîşî*, Delhi 1953, s. 231-232, 366-426; Fakîr Muhammed, *Hadâ'îku'l-Haneffîye*, Leknev 1914, s. 483-489; A. S. Bazmee Ansari, "Kâlim Allah al-Djâhâna'bâdi", *El<sup>2</sup>* (Ing.), IV, 507-508.

 A. S. BAZMEE ANSARI

#### KELÜK b. ABDULLAH

(bk. KÖLÜK b. ABDULLAH).

#### KELVEZÂNÎ (الكلوذانى)

Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî (ö. 510/1116)

Hanbelî fâkihi.

2 Şevval 432 (5 Haziran 1041) tarihinde dünyaya geldi. Nisbesinden çok Ebu'l-Hattâb künnesiyle tanınmıştır. Zirikî kaynak göstermeden Bağdat'ta doğduğunu kaydetmektedir. Ancak eserlerini yayımlayan araştırmacılar, klasik kaynaklardaki "Kelvezâlî, sonra Bağdatlı" ifadesinden hareketle Bağdat'ın 1 fersah güneyindeki Kelvezâ köyünde doğmuş ve küçük yaşıta Bağdat'a göç etmiş olmasını daha kuvvetli bir ihtimal olarak görmektedirler. Hocalarından büyük bir kısmının 450-458 (1058-1066) yılları arasında vefat etmesi erken yaşta öğrenime başladığını, kaynaklarda Bağdat dışına çıktığına dair bir kayıt bulunmaması da tahsilini bu şehirde tamamladığını göstermektedir. Kelvezânî Bağdat'ta Muhammed b. Hüseyin el-

Câzirî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali el-Uşârî, Hasan b. Ali el-Cevherî ve Ebû Cafer İbnü'l-Müsâlim'e hadis dinledi; Hüseyin b. Muhammed el-Vennî'den ferâiz, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî'den fîkh dersi aldı. Ancak bu konudaki en önemli hocası Kadî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ olup vefatına (458/1066) kadar ondan ayrılmamıştır. Dönemin onde geilen Hanbelî âlimlerinden Ebû'l-Vefâ İbn Akil ile hem bu hocasının ders halkasında hem İmam Gazzâlî'nin Nizâmiye Medresesi'ndeki derslerinde arkadaşlık etti. Hocalarından Vennî ile Gazzâlî'nin Şâfiî, Bağdat kâdilkudâti Dâmegânî'nin Hanefî olması, o devirdeki yaygın taassuba rağmen Kelvezânî'nin mezhep ayrimi yapmadan âlimlerden faydalandığını ortaya koymaktadır. Bu husus, eserlerinde de görüldüğü gibi Kelvezânî'nin kendi mezhebi dışında geniş bir ilmî birikime sahip olmasını ve mezhep taassubundan mümkün olduğu ölçüde uzak kalmasını sağlamıştır.

Kelvezânî hadis, kelâm, edebiyat ve şiir alanlarında derin bilgi sahibi olmakla birlikte asıl fîkh, fîkh usulü ve hilâf konularında kendini göstermiş, eserlerinin hepsi bu konularda telîf etmiştir. Bu alanlardaki birikiminden faydalanan âlimler arasında Abdülkâdir-i Geylânî, Ahmed b. Muhammed ed-Dîneverî, Ebû Ali İbn Şâtil, Ahmed b. Mûhelhil ed-Darîr, İbrâhim b. Dînâr en-Nehrevânî, Mübârek b. Muhammed el-Bezzâr, Ebû'l-Feth İbnü's-Sâiq, Ebû Tâhir es-Silefi ve Hibetullah b. Nasr el-Harrânî anılabılır. Yaşadığı devirde taklidin hâkim olması, mezhep taassubunun yaygın kazanması ve dolayısıyla kendi mezhebinin görüşlerini savunma gayreti hocası Ebû Ya'lâ, ders arkadaşı İbn Akil, Hanefîler'den Debûsî ve Kudûrî ile Şâfiîler'den Ebû İshak es-Şîrâzî gibi dönemin âlimlerinde olduğu gibi onun eserlerinde de hilâf ve cedelin ağır basmasını açıklayıcı mahiyettedir. Kelvezânî muhakkik ve müctehid bir âlim olup mezhep imamlarına muhalif görüşler ortaya koymustur. Mezhebinde hâkim görüşle re aykırı bazı kanaatleri arasında, kâfur vb. bir maddeyle özellikle değişen suyun dinen temizleyici sayılmayacağı, yırtıcı hayvanların derisinden faydalananın câiz ve olmuş hayvan kemiğinin temiz olduğu, gayri müslimlerin istilâ yoluyla müslümanların mallarına mâlik olamayacakları, katı cisimlerin silmekle temizleneceği ve mezinin temiz olduğu yolundaki ictihadları sayılabilir (usul konularında hocaşı Ebû Ya'lâ ve diğer mezhep âlimlerine